

MAGYARORSZÁG KULTURÁLIS EGYZEMÉNYEI AFRIKAI ÁLLAMOKKAL (1957–1993)

HOLLÓSI GÁBOR
levéltáros (Magyar Országos Levéltár)

I. Bevezetés

A kulturális kapcsolatok fejlődésének fontos pontja, amikor erre vonatkozóan az államok között jogviszony alakul ki; e jogviszonyt alapvetően a kulturális egyezmény határozza meg, mely annak jellegét és fő elemeit elsősorban meghatározza. Magyarország 1957 és 1993 között huszonhat kulturális egyezményt kötött afrikai országokkal. E szám nemcsak az afrikai államok számát tekintve jelentős, hanem a más kontinensekhez kötődő magyar kulturális egyezményekhez viszonyítva sem elenyésző. Az egyezményeknek azonban csak a felét hirdették ki. Így, ami a tanulmány *forrásbázisát* illeti, annak összeállítása a magyar *Külgügyminisztérium Szerződéstárában és a Magyar Országos Levéltárban* végzett kutatásokhoz kötődik, a forráshelyeket a záró függelék pontosan megjelöli.¹ A tanulmány elsődleges *célja* az, hogy *Magyarország afrikai kulturális blankettáját a maga történetiségében bemutassa*, épp ezért az egyes egyezmények jelenleg hatályos vagy hatálytalan volta a vizsgálatnak nem lehetett szempontja. 'A történelemből tanulni': talán ezt lehetne jelmondatként választani, amikor a tanulmány a múltat és a jelent szerves egységként kezeli, mely szemlélettel a jogalkotóra is hatni kíván.

II. A kulturális egyezmények alapelvei

Az alapelvek négy csoportba sorolhatók aszerint, hogy vagy az egyezmények főelveit jelentik, vagy azokat, melyek jellege határozottan politikai, vagy amelyek technikai, vagy garanciális jellegűek a funkcióik szerint.

A *főelvek* közé a népek *barátsága, egymás megértése, a kulturális eredmények* (népek életének) *megismerése, a kulturális* (népek közötti) *kapcsolatok fejlesztése és az együttműködés* tartozik, mind az öt a sorban előtte állónak az eszközét, a mögötte

---

¹ A Külgügyminisztérium lejárt szerződésai: Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX-J-1-f, 'A' és 'B' sorozat.

állónak pedig a célját jelöli. A főelvek jellemzően a preambulumban fogalmazódnak meg, de a megismerés elve kivétel, mert az rendszerint az első cikkelyben helyezkedik el, mint a kulturális eredmények megismerését szolgáló minden tevékenység támogatására vonatkozó generálformula része. A kulturális kapcsolatok bővítése olykor szintén 'átcúsúzik' az első cikkelybe; a népek barátságát pedig, főleg a '80-as években, a preambulumban a testvériség gondolata is kiegészíti.

A *politikai alapelvek* a hidegháború hatását, közelebbről az el nem kötelezettek mozgalmának Pancsa Sziláját tükrözik. Az 1964-ben Algériával kötött egyezmény² az első, mely a *belügyekbe való be nem avatkozást, a nemzeti szuverenitás tiszteletben tartását* és a teljes (jog)egyenlőséget nevesíti, ezeket később a *függetlenség*, valamint a *területi integritás* elve is kiegészíti. A politikai elvek jellemzően vagy a preambulumban, vagy az első cikkelyben jelennek meg, az utóbbi megoldás az első cikkely felhasználásnak a másik jellegzetes megoldása a már említett generálformula mellett. Megjegyezzük, hogy az 1975-ben Szomáliával kötött egyezmény³ a szakszervezetek és a munkásszervezetek együttműködésével összefüggésben a proletár szolidaritás elvére is utalást tesz, mely azért is érdekes, mert a főelvekkel szemben a politikai elvekre a későbbi cikkelyekben rendszerint már nem utalnak az egyezmények, és az első cikkelyt követően már nem fogalmaznak meg újabbakat sem. A politikai elvek megítélését tekintve irányadónak kell lennie a marokkói fél véleményének, mely szerint azok nem illenek egy kulturális egyezménybe.^{4,5}

A harmadik csoportba tartozó alapelvek az egyezmények végrehajtását könnyítik meg, ebből következően őket alapvetően *technikai jellegűnek* tekintem. Közös jellemzőjük, hogy nem a preambulumban, vagy az első cikkelyben kaptak helyet, hanem később, konkrét rendelkezésekkel összefüggésben. Csak a *kölcsönösség* gondolata, mely ez alól némileg kivétel, mindamellett, hogy valósággal behálózza az egyezményeket. Feltűnik főelvek jelzőjeként (tipikusan: „kölcsönös megértés”) vagy mint „kölcsönös előnyök” az első cikkelyben; de később is, jellemzően egyének és kulturális delegációk látogatásával, ösztöndíjak adományozásával, diplomák elismerésével, a kultúra megismertetésével és tájékoztató anyagok cseréjével, sőt, a végrehajtás pénzügyi vonzataival is összefüggésben. Az előrelépés a Dél-Afrikával 1993-ban kötött egyezményben⁶ elvitathatatlan, hiszen a kölcsönösséget a cserékre és anyagi feltételeire vonatkozóan általánosságban és külön cikkelyben kimondja. A *felhatalmazási elvnek* két

² Egyezmény a Magyar Népköztársaság és az Algériai Demokratikus és Népi Köztársaság közötti kulturális és tudományos együttműködésről 1964. A Külügyminisztérium belső regisztrációs száma: ALGE-002/0/A.

³ Kulturális együttműködési egyezmény a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Szomáliai Demokratikus Köztársaság Kormánya között 1975. A Külügyminisztérium belső regisztrációs száma: SZOM-003/0/A.

⁴ Molnár László nagykövet jelentése (Rabat, 1972. márc. 18.): MOL XIX-J-1-j, 71. doboz (d.), 001124/1972.

⁵ Egyezmény a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Marokkói Királyság Kormánya között a kulturális és tudományos együttműködésről 1972. A Külügyminisztérium belső regisztrációs száma: MARO-006/0/A.

⁶ A Magyar Köztársaság Kormánya és a Dél-Afrikai Köztársaság Kormánya közötti kulturális megállapodás 1993. A Külügyminisztérium belső regisztrációs száma: DLAF-006/0/A.

formája van aszerint, hogy a felhatalmazás magából az egyezményből vagy az államtól származik. Az utóbbi forma inkább garanciális jellegű, s lényegében csak az 1965-ös etióp egyezményben⁷ fordul elő. Itt intézmények tárgyalásaira vonatkozik, azokra, melyek a rádió-, televízió-, sajtó- és filmanyagokat cserélik. Sokkal szélesebb az egyezmény által adott felhatalmazás köre, így ezen belül három csoportot különítünk el, nevezetesen, hogy a külön egyezmény megkötése célt, lehetőséget vagy kötelezettséget fed-e. A külön megállapodás megkötése a diplomák elismerése kapcsán többnyire célként fogalmazódik meg, ugyanez a rádió, televízió, sajtószervek és hírügynökségek, sporthivatalok részére lehetőséget jelent, a kötelezettséget illetően pedig az Algériával 1964-ben kötött egyezmény sajátos véglet, mivel a kormányok illetékes szerveinek megállapodásához köti a megjelölt tevékenységek megvalósítását valamennyi cikkelyére nézve. Kifejezetten érdekes megoldást találunk az 1993-as dél-afrikai egyezményben is, mely a felek eseti megállapodása alapján magát a kölcsönöségi elvet is kiküszöbölhetővé teszi. A *legnagyobb kedvezmény elvének* hiánya furcsa, csak az 1978-ban Líbiával kötött egyezmény⁸, és az is csak a muzeológusok és régészeti szakemberek együttműködésére vonatkoztatva tartalmazza. A technikai jellegű alapelvek sorát a *hallgatólagosság* zárja, ám ez az időbeli hatály meghosszabbodásánál jellemző csak, és ott sem kizárólagosan. Ami pedig az anyagi jogi részeket illeti, például a legutóbb említett egyezmény is, kifejezetten az ellenkezőjét rendeli, amikor az ösztöndíjakat a másik fél kérésére kell felajánlani.

A *garanciális jellegű alapelvek* között a *felek* (fogadó ország) *jogszabályainak tiszteletben tartását* elsőként említjük, habár preambulumba csak az 1967-es szudáni⁹, első cikkelybe pedig az 1973-as nigériai egyezmény¹⁰ helyezi; maga az alapelv egyébként a nemzetközi jog és a belső jog hierarchiájának kérdéseit is felveti. Ha a kölcsönöségénél kisebb mértékben is, az egyezményeket ez az elv is átszövi. Mindez kimutatható többek között a tudományos kutatás lehetőségének biztosításával, szakkidványok behozatalával, rádió-, televízió-programok, filmek cseréjével, muzeológusok és régészeti szakemberek együttműködésével, valamint külföldiek belépésével, tartózkodásával összefüggésben. A *helyes tájékoztatás elve* absztrakció eredménye majdnem teljesen, mivel csak az 1966-ban Tanzániával kötött egyezmény¹¹ fogalmazza

⁷ Egyezmény a Magyar Népköztársaság Kormánya és az Etióp Császárság Kormánya közötti kulturális, tudományos és oktatásügyi együttműködésről 1965. Kihirdetve: *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye* 1966, 141–142.

⁸ Kulturális együttműködési egyezmény a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Líbiai Arab Szocialista Népi Dzsamahirija között 1978. Kihirdetve: *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye* 1982, 38–40.

⁹ Egyezmény a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Szudáni Köztársaság Kormánya között a kulturális és tudományos együttműködésről 1967. Kihirdetve: *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye* 1970, 55–56.

¹⁰ Agreement between the Federal Republic of Nigeria and the Hungarian People's Republic on cultural and scientific co-operation 1973. Csak angol nyelven. A Külügyminisztérium belső regisztrációs száma: NIGR-004/0/A.

¹¹ Egyezmény a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Tanzánia Egyesült Köztársaság Kormánya között a kulturális és tudományos együttműködésről 1966. Kihirdetve: *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye* 1966, 151.

meg áttételesen, annak a rendelkezésnek céljaként, hogy a másik ország kulturális, történelmi, tudományos és oktatási eredményeinek megismerése érdekében minden alkalmat megadnak a felek saját kulturális intézményeiknek és személyeiknek. Mindazonáltal, véleményem szerint, a helyes tájékoztatás elvét szinte minden egyezményben két cikkely is közvetíti, közülük az egyik, melyben a felek oktatási és kulturális intézményeik útján egymás irodalmának, történelmének, földrajzának és kultúrájának jobb megismerését megkönnyítik. Habár mindez inkább tényszerű, mintsem garanciális értelemben fogalmazódik meg, világos, hogy az említett intézményekben a másik fél kultúráját szakemberek mutatják be, ami a téves ismeretek kizárásának fontos eleme, ez tehát a helyes tájékoztatás elvének pozitív vetülete. Megjegyzem, hogy az irodalmon, történelmen és földrajzon túl a nyelvet csak két, és a néprajzot is csak két egyezmény nevesíti, a néprajz a fenti felsoroláson belüli helyét viszonylag későn, a '80-as évek második felében vívja ki. Figyelemre méltó, hogy a helyes tájékoztatás elvének negatív vetülete már nem puha jog: a felek nem előmozdítják, hanem ügyelnek arra, biztosítják vagy gondoskodnak arról, hogy az országaikban használt iskolai tankönyvek kulturális, történelmi, földrajzi és ritkábban tudományos kérdésekben is hiteles képet adjanak a másik országról. A jog megkeményedésének jellemző helye ez a kulturális egyezményekben. Noha fontos elv lenne a *felek lehetőségeinek figyelembevétele*, de többek között az ösztöndíjak adományozása, a hallgatók cseréje, a másik fél kultúrájának intézményes terjesztése, a tankönyvi ismertetések, vagy a sportversenyek elősegítése kapcsán csak szörványosan tűnik fel. Ugyanígy az *előre meghatározottság elve* is csak itt-ott jelentkezik, előfordul, hogy a megtartandó előadások témáját kell előre megállapítani, vagy az ösztöndíjasokat és továbbképzősöket jelölik ki előre a két kormány illetékes szervei. A *hivatalos elismertség elve*, a cserét bonyolító intézményekkel összefüggésben, az 1957-es egyiptomi egyezménybe¹² alig hogy bekerült, már el is tűnik (formailag legalábbis). Ennek, valamint az állami felhatalmazás elvének helyére az 1993-as dél-afrikai egyezmény, a hazai demokratikus fordulatnak megfelelően, az intézményi és területi autonómia elvét lépteti, mely alapján az intézmények kapcsolatokat tarthatnak fenn, s a megállapodásaikat el kell ismerni. Sajnálatos viszont, hogy a *szertői jogok védelme* pusztán az 1964-ben Algériával kötött egyezményben – de ott külön cikkelyben – fogalmazódik meg, holott mint az egyik legfontosabb garanciális elemnek valamennyi kulturális egyezményben helye lenne.

III. A tárgyi hatály problémái

Ha megvizsgáljuk az egyezmények címsorait, megállapíthatjuk, hogy tíznek *kultúra*, tizennégynek *kultúra és tudomány*, kettőnek pedig *kultúra, tudomány és oktatás* a kulcsszavai. Amennyiben áttekintjük a 'csak' kulturális egyezmények preambulumaikat és első cikkelyeit, észrevevesszük, hogy ennek ellenére a tudományt az összes, az oktatást pedig kettő kivételével szintén valamennyi nevesíti, ráadásul az ösztöndíjakról és a diplomák elismeréséről később a két kivétel is rendelkezik. Hasonló a helyzet a kul-

¹² Kulturális Egyezmény az Egyiptomi Köztársaság kormánya és a Magyar Népköztársaság kormánya között 1957. A Külügyminisztérium belső regisztrációs száma: EGY-025/0/A.

turális és tudományos egyezmények kapcsán is, az oktatásra kiemelt helyeken közülük tizenkettő hivatkozik. Azon felül, hogy az egyezmények tárgyi hatályában így lényegi különbség nincs, a preambulumban vagy az első cikkelyben – a *művészet*en túl – a *sport* tizenhárom, a *tájékoztatás vagy hírközlés* négy esetben is megfogalmazódik, a későbbiek során pedig – általában a kiadványok cseréjével, vagy intézmények együttműködésével és tapasztalatcseréjével összefüggésben – a *közegészségügy* tizenkétszer is feltűnik. Különösen érdekes, hogy oktatás helyett sokszor *nevelést* említ az első cikkely, s hogy az 1993-ban Dél-Afrikával kötött egyezményben *ifjúsági munka* is szerepel, nem szólva arról, hogy itt, mint egymás megismerésének és megértésének területei, a kultúra, művészet, sport, oktatás közé a népek szellemi tevékenysége, történelme és életmódja is belekeveredik. Mit értsünk tehát '*kultúra*' alatt, jogi relevanciája mely elemeinek van, s hogyan alakul a rész-egész viszonya? Ezért sem fogalmazzák meg a tárgyi hatályt kifejezetten a kulturális egyezmények, inkább alapelvek köré csoportosítják az egyes területeket (pl. az együttműködést a kultúra, tudomány, oktatás stb. terén fejlesztik a felek), majd konkrét rendelkezések mellett, több-kevesebb módosítással, újra és újra felsorolják őket (pl. művészeti, kulturális, tudományos, oktatási, dokumentációs kiállítások rendezése). Ami pedig a rész-egész viszonyát illeti, a Malival 1962-ben kötött egyezményt¹³ példaértékűként emelhetjük ki, mert a kapcsolatok megszilárdításánál a tudomány, oktatás, művészet és a kultúra *egyéb* területeit jelöli ki, tehát a tudományt, az oktatást és a művészetet a kultúra *részeként* kezeli, s ezek pusztán az egyezménynek a preferenciaterületei. Mindazonáltal kérdéses, hogy a közegészségügynek és turizmusnak mennyire lehet helye a kulturális egyezményekben, e két terület sajátosságait figyelembe véve, talán helyesebb, ha külön egyezményekben szabályozzák őket.

IV. A csere mint a kulturális egyezmények lényegi eleme

A kulturális egyezmények anyagi jogi lényege egyetlen szóval foglalható össze: *csere*. Annak ellenére azonban, hogy szinte minden rendelkezés összekapcsolható e fogalommal, csak az 1973-as nigériai egyezmény nevesíti már a preambulumban, később pedig ez fogalmazza meg kifejezetten az együttműködés *eszközeikét* a cseréket és látogatásokat. Először nem a csere egyes formáit mutatjuk be, hanem a cserét általánosságban elősegítő eszközöket, melyeket – ha nem is együttesen – a sikeres lebonyolítás érdekében az egyezmények rögzítenek. Előrebocsátjuk, hogy a kulturális egyezmények anyagi joga jellegzetesen puha jog, csupán az egyes tevékenységek elősegítéséről, ösztönzéséről, megkönnyítéséről, fejlesztéséről vagy támogatásáról van szó.

1. A cserét általában elősegítő eszközök

Ahhoz, hogy kulturális cserét lehessen lebonyolítani, állandó *intézményes háttér*et kell kialakítani, vagy eseti *rendezvények szervezéséről* kell gondoskodni. Az európai

¹³ Megállapodás a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Mali Köztársaság Kormánya között a kulturális együttműködésről 1962. A Külügyminisztérium belső regisztrációs száma: MALI-004/0/A.

kulturális egyezményekkel szemben, melyek intézetek alapításáról jóval gyakrabban rendelkeznek, *kulturális központok* létesítését kizárólag az 1967-es szudáni egyezmény említi az afrikai kontinensen. Ám annál jelentősebb a már meglévő szervek, szervezetek, *intézmények együttműködése*, vagy azok között a *kapcsolatok kialakítása, fejlesztése*. Megjegyezzük azonban, hogy logikai szempontból kevésbé helytálló az „együttműködés” kifejezés használata, mivel így az egyik alapelv megvalósításának eszköze lényegében önmaga, helyesebb lenne az utóbbi, kapcsolatépítésre vonatkozó fordulat. Véleményem szerint az 1957-es egyiptomi és az 1960-as guineai egyezmény¹⁴ e problémát megkerüli, mivel az együttműködést pusztán alapvető szinten mondja ki, később viszont nemcsak ezt, hanem a kapcsolatépítést sem szerepelteti, tehát a megoldás nem a tudatosság, hanem a történeti fejlődés korai stádiumának eredménye. A szervezetek, intézmények kapcsolatépítését (együttműködését) az egyezmények többféleképpen közelítik meg, ráadásul e megközelítések gyakran egyszerre vannak jelen, ugyanúgy, ahogy az együttműködést és a kapcsolatok kialakítását is olykor csak az egyes cikkelyek különítik el. Az első és talán a leggyakoribb eset, amikor az „intézmény” kifejezés elé pusztán a „kulturális”, „oktatási”, „nevelési”, „tudományos”, „egészségügyi” vagy „művészeti” jelzők kerülnek, s így tulajdonképpen az egyezmények tárgyi hatályának ismétlése, vagy éppen bővülése történik meg. A legjobb megoldás talán a második, habár ez a tág értelmezés lehetőségét igencsak leszűkíti, amikor az intézményeket, ha csak példálózva is, de megnevezik. Az *UNESCO Nemzeti Bizottságokat* külön cikkelyben tizenhárom egyezmény említi (‘UNESCO-záradék’), valamint tíz egyezmény a *sportszervezeteket* szintén megjelöli, kétszer-háromszor feltűnnek a *múzeumok, könyvtárak, információs intézmények*, egyszer-egyszer pedig az *egyetemek, művészeti iskolák, film- és filmforgalmazó szervezetek*, illetve Szomáliánál a *szakszervezetek és munkásszervezetek* is. Noha a harmadik megoldás ennél rugalmasabb, mert nem az intézményeit, hanem a területeit jelöli ki a kapcsolatok (együttműködés) kialakításának, a „rádió, televízió, film, sajtó, sport” felsorolások jórészt intézményeket fednek a gyakorlatban, így elvi szempontból, úgy vélem, kevésbé tiszta. Érdekes, hogy két olyan egyezmény is van, ahol a kapcsolatépítés (együttműködés) az intézményektől részben, de nyilvánvalóan elszakad, mert az 1978-ban Líbiával kötött egyezmény e jogot *muzeológus és régészeti szakemberekre* nézve is tartalmazza, az 1993-as dél-afrikai egyezmény pedig, a megállapodás hatálya alá tartozó területeken, magánszemélyekre általánosságban is kimondja. (Még az 1967-es szudáni egyezményben szerepel a régészet, mint az egyik területe az együttműködésnek.) A *közvetlen kapcsolat vagy érintkezés* fokozott forma, elsősorban *rádiókra és televíziókra, hírügynökségekre vagy távirati irodákra, sajtószervekre, sporthivatalokra*, de az 1966-os tunéziai egyezményben¹⁵ *újságíró és filmforgalmazási, az 1993-as dél-afrikai egyezményben pedig az ifjúsági tevékenységért felelős szervezetekre* is vonatkoznak. A felhatalmazási elv, mint említettük, nagyrészt ide kötődik, ebből következik, hogy 1990-ig a felsorolás mindig konkrét és taxatív.

¹⁴ Kulturális Egyezmény a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Guineai Köztársaság Kormánya között 1960. Kihirdetve: *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye* 1961, 112–114.

¹⁵ Tudományos és kulturális egyezmény a Magyar Népköztársaság és a Tunéziai Köztársaság között 1966. Kihirdetve: *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye* 1967, 111–112.

A *kulturális rendezvények* a cserékre eseti alkalmat adnak, melyek a saját államterületen, vagy az egyik fél részéről a másik államban is megvalósulhatnak, habár az egyezmények ritkán különítik el az 'import' és az 'export' formát világosan. A rendezvényszerezés egyrészt *kiállításokat* fed, az utóbbi kifejezés előtt a „művészeti”, „tudományos”, „oktatási”, „dokumentációs” vagy „tájékoztatási” és „kulturális” jelzők rendre megjelennek, újra a tárgyi hatályt ismételve, vagy bővítve. A *bemutatók* szervezése a másik nagy terület, a Nigériával 1973-ban kötött egyezmény például egyenesen filmfesztiválokat és filmheteket említ meg, de a filmeken kívül a bemutatók helyenként – sajnos csak helyenként, például Dahomey-nál 1962-ben¹⁶ – zeneművekre (hangversenyekre vagy zenei előadásokra) és színdarabokra (színházi bemutatókra) is kiterjednek. Míg a kiállítások és a filmbemutatók szervezését az egyezmények zöme tartalmazza, addig a *sportversenyekét* már csak kilenc, a *konferenciáikét* és az *előadásokét* pedig csupán öt-öt foglalja magába. Különleges az egyiptomi egyezmény 1957-ből, mert *tanfolyamok tartásáról* rendelkezik az egyetemeken a másik fél nyelvéből, esetleg irodalmából és történelméből, és az algériai is 1964-ből, mivel intézkedik a *to-vábbképzés szervezéséről*, hogy az ipari és mezőgazdasági üzemekben, laboratóriumokban és tudományos intézetekben, a másik fél állampolgárai gyakorlati képzést szerezhessenek. Végül az 1993-as dél-afrikai egyezményt emeljük még ki, mivel ez közös *kutatások és fejlesztési projektek*, illetve *tudományos szemináriumok* tartását is kilátásba helyezi.

2. Személyek cseréje

A csere a kultúra személyiségeinek és tárgyainak a cseréjét jelenti, az utóbbit a következő alfejezetben részletesen kifejthetjük majd. A személyek cseréjén belül *egyének* és *csoportok* cseréjét különítjük el, bár az első két afrikai egyezmény – az egyiptomi és a guineai – a személyek cseréjével kapcsolatban még intézményeket, például nemzeti könyvtárakat vagy tudományos, művészeti és történelmi múzeumokat nevez meg, melyből világosan látható a csere és az előző alfejezetben tárgyalt intézményi háttér összefüggése. Ami a *fokozatokat* illeti, az egyezmények a „látogatás”, „csere” és „munkavállalás” kifejezéseket szerepeltetik, melyek a sorban előre haladva az egyre hosszabb időtartamot sejtetik, ám ez a nyelvtani értelem legtöbbször nem fejeződik ki, különösen, amikor az 1957-es egyiptomi egyezmény „látogatások cseréjé”-t említi. A munkavállalás támogatásáról kizárólag az 1967-ben Szudánnal kötött egyezmény rendelkezik, e tekintetben tehát az afrikai kontinensen általánosításra lehetőség nincs. A *turizmust* felfoghatjuk a kultúrát befogadók látogatásának, igaz, egyedül az 1973-ban Nigériával kötött egyezménybe került be az utazások bátorítása, de ha az esetlegesen üzleti jelleget ölt magára, már nem felel meg a kulturális egyezmény céljának. Az *egyéni személyi cserének* az alanyai rendszerint az *egyetemi professzorok*, a *tudósok* és a *tudományos kutatók*, valamint az *oktatási szakemberek* lehetnek, a jóval ritkábban felbukkanó *egyetemi*

¹⁶ Kulturális Együttműködési Egyezmény a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Dahomey Köztársaság Kormánya között 1962. A Külügyminisztérium belső regisztrációs száma: DAHO-005/0/A.

és *főiskolai oktatók* megfogalmazás, a tágabb értelme miatt, a „professzorok” helyett talán helyesebb lenne. Igaz, az 1993-as dél-afrikai egyezmény már ezt is túlhaladja, amikor a cseréket az oktatási rendszerek minden szintjére kimondja. A felsorolásban többször megjelennek a *szakértők*, olykor konkrétan a filmforgatás vagy a tömegkommunikáció területein, egy-két esetben pedig a *szakiskolai tanárok, a technikusok, a művészek, a színészek, a zenészek, a sportolók és a sportoktatók, az írók és az újságírók*, valamint a *tudósítók* is. Az 1966-os tunéziai egyezmény érdekes megoldást követ, amikor a közvetlen érintkezésben lévő szervezetek – hírügynökségek, híradófilm szolgálatok, újságíró, film- és filmforgalmazási szervezetek – szakembereit jelöli cserére. Az ösztöndíjak adományozásával ellentmondásban van az, hogy mindössze négy egyezmény említi a *diákokat és hallgatókat* a látogatások vagy cserék vonatkozásában. A *csoportos személyi csere* alanyai általában *népi és más művészeti együttesek, színházi társulatok, zenekarok, sportküldöttségek* és ritkán *ifjúsági szervezetek*, de ugyanúgy, ahogy az egyéni cserénél a felsorolás gyakran a „kultúra, művészet, sport képviselői” típusú általánosításba torkollik bele, a „kulturális, tudományos, oktatási és művészeti delegációk” itt is feltűnnek, a tárgyi hatály ismétlésétől tehát ezek a cikkelyek sem mentesek.

A cserét általában elősegítő eszközök mellett – intézmények kapcsolatépítése és kulturális rendezvények szervezése – kifejezetten a *csere egyes típusait segítő eszközök* is léteznek, például az ösztöndíjak adományozása vagy a diplomák elismerése az *egyéni személyi csere esetében*. Míg az említett két eszköz inkább gyakorlati jellegű, addig a meghívás, illetve a tanulmányok lehetőségének és a kutatás szabadságának biztosítása inkább elvi jelentőségű. Mégis, a *meghívást* csak az 1957-es egyiptomi és az 1993-as dél-afrikai egyezménybe foglalták bele – az utóbbiban kifejezetten a konferenciákat és a tudományos találkozókat illetően –, pedig a meghívás a mobilitás elősegítésében fontos szerepet tölt be. Sajnos, a *tanulmányok lehetőségének és a kutatás szabadságának a biztosítását* is csak öt egyezmény mondja ki, s előfordul, hogy a jogosultság sem egyszerűen a másik felet, vagy annak diákjait és kutatóit illeti, hanem a személyi kört annak állampolgáira szűkítik. Ott, ahol e jogot rögzítik, rendszerint az érvényesítésének a helyét is megjelölik: leggyakrabban a felsőoktatási intézményeket és a kutatóintézeteket említik, melyek közül az 1962-ben Dahomey-val kötött egyezmény a levéltárakat, a könyvtárakat és a múzeumokat emeli ki, az 1957-es egyiptomi pedig a laboratóriumokat és a cégeket nevesíti. A garancia az egyiptomi és az 1967-es szudáni egyezményben a legszélesebb, mert ezekben nemcsak a tanulmányok lehetőségét és a kutatás szabadságát fedi le, hanem az előbbinél a gyakorlati képzés megszerzésére, az utóbbinál pedig a szakterületen való továbbképzésre, illetve a szakterületen belül más tevékenység folytatására is kiterjed. A puha jog megszilárdulásának újabb helye ez.

Az anyagi támogatásnak az *ösztöndíj* a legtipikusabb formája, jellemző, hogy valamennyi egyezmény tartalmaz rendelkezést vonatkozásában, kivéve az 1973-ban Nigériával kötött egyezményt. Az ösztöndíjakat a felek általában „felajánlják”, tehát többnyire itt is erős a szándék intenzitása, csak ritkán fordul elő, hogy „támogatják biztosításukat”, és egyedülálló, hogy 1966-ban Tanzániánál csak a „lehetőségét vizsgálják”. Noha az ösztöndíjak területe a kölcsönösségi elv érvényesülésének kifejezett

helye, az 1979-ben Angolával¹⁷ és az 1980-ban Etiópiával kötött egyezményekben¹⁸ kizárólag a magyar fél ajánlja fel partnerének ezeket, így az egyoldalúság főszabály lesz. Hat esetben az ösztöndíjak jogosultjait is feltüntetik, az állampolgársághoz kötöttség e tekintetben is megjelenik. A felek ösztöndíjakat egyetemi, főiskolai, szakiskolai, művészeti iskolai és technikai képzésre adhatnak, a '70-es évektől elterjedt, egyszerűbb megfogalmazással, elméleti és gyakorlati tanulmányok (képzés) folytatására, továbbá tudományos kutatómunka céljára. Érdekes kivétel a marokkói egyezmény 1972-ben, mely a fenti célterületek helyett – bár a tudományos kutatás mellett – a kultúra, művészet és tudomány területeit jelöli meg, tehát a tárgyi hatály elemei ismét feltűnnek. Jellegüket tekintve, tanulmányi és továbbképzési ösztöndíjakat különböztethetünk meg, igaz, tizenegy egyezmény sem választja külön ezeket, ugyanakkor, főleg a '60-as években, az egyezmények „más kedvezmények”-re is utalást tesznek, az ösztöndíjak kiemelt, de nem kizárólagos szerepét jelezve. Megemlítjük még, hogy a számát sohasem határozzák meg az ösztöndíjaknak, az 1962-ben Dahomey-val kötött egyezmény is csak évenkénti tájékoztatást ír elő arra vonatkozóan; az 1978-as líbiai egyezményben a másik fél kérésére történik az ösztöndíjak felajánlása; az 1980-as mozambiki, az 1986-os zimbabwei¹⁹ és az 1987-es kenyai egyezményekben²⁰ pedig az ösztöndíjakra vonatkozó rendelkezések mellett szerepel a szakemberképzésben való együttműködés más formáinak, valamint a szakmai továbbképzésnek és szakosodásnak a támogatása. Mindazonáltal, az ösztöndíjat rögzítő cikkelyek zöme világosan tagolható a fent bemutatott négy logikai elemre (adományozó, jogosultak, cél és jelleg), és követhető megoldás lehet, ha az ösztöndíjak száma és az egyéb részletek a végrehajtási munkatervekben, esetleg külön ösztöndíjegyezményben kapnak helyet.

A *diplomák elismerését* tekintve – mely az egyéni személyi csere másik fontos segítőeszköze – a szándék intenzitása már kisebb, mert a felek rendszerint csak „vizsgálják a feltételeket”, hét egyezmény pedig egyáltalán nem tartalmaz erre vonatkozó rendelkezéseket, többek között az 1993-as dél-afrikai sem. Kemény jogról csak az 1967-es szudáni egyezményben lehet szó, mely azzal, hogy a diplomák elismerésével kapcsolatban nem „feltételek vizsgálatát” említ, egyedülálló. Az ösztöndíjak adományozását és a diplomák elismerését szabályozó cikkelyek általában együtt hiányoznak, vagy vannak jelen, bár az 1973-as nigériai egyezmény az előbbit nem szabályozza, az utóbbit viszont igen; az 1980-as zambiai egyezmény²¹ pedig példa a gyakoribb,

¹⁷ Kulturális és Tudományos Együttműködési Egyezmény a Magyar Népköztársaság Kormánya és az Angolai Népköztársaság Kormánya között 1979. Kihirdetve: *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye* 1985, 844.

¹⁸ Kulturális, tudományos és oktatási együttműködési megállapodás a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Szocialista Etiópia Ideiglenes Katonai Kormánya között 1980. Kihirdetve: *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye* 1981, 238–239.

¹⁹ Tudományos és kulturális együttműködési egyezmény a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Zimbabwe Köztársaság Kormánya között 1986. A Külügyminisztérium belső regisztrációs száma: ZIMB-007/0/A.

²⁰ Tudományos és kulturális együttműködési egyezmény a Magyar Népköztársaság és a Kenyai Köztársaság között 1987. A Külügyminisztérium belső regisztrációs száma: KENY-004/0/A.

²¹ Egyezmény a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Zambiai Köztársaság Kormánya közötti kulturális együttműködésről 1980. Kihirdetve: *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye* 1983, 913–914.

fordított esetre. Az elismerés többnyire a két országban kiadott diplomákra (főiskolai és egyetemi vagy csak egyetemi) és tudományos fokozatokra (egyetemi címekre) terjed ki, az iskolai vagy végbizonyítványok már ritkábban tárgyai, a vizsgákat pedig csak az 1972-es marokkói egyezmény említi. Az utóbbiak jelentősége azonban elvitathatatlan, hiszen a külföldi rész- vagy teljes képzés alapjául épp ezek szolgálnak. A diplomák és a tudományos fokozatok elismerésének korlátait az egyezmények ritkán jelölik meg, mindössze két eset van, amikor általánosságban tudományos, műszaki és kulturális célokat tüntetnek fel, a tárgyi hatályt részben ismételve és némileg bővítve.²² Megemlítjük itt is, hogy felhatalmazási elv céljellegű aspektusa elsősorban ide kötődik.

3. *Tárgyak cseréje*

Két csoportra oszthatjuk a csere tárgyait: egy részük tapintható, tehát materiális, a másik részük viszont jellegében elvont, nem materiális. A *materiális tárgyi csere* egyrészt *könyvek, folyóiratok és más (szak)kiadványok* cseréjét jelenti, melyeket általában a másik fél adott ki –habár ezt nyolc egyezmény sem köti ki – az egyezmény tárgyi hatályának területein. A tárgyi hatály elemei tehát felsorolásra kerülnek a kiadványcserével összefüggésben két kivétellel mindig, sőt, mint említettük, közöttük nem egyszer helyet kap a közegészségügy is. A kiadványcsere intézményi háttere, az „akadémiai és egyetemi könyvtárak, és más tudományos, művészeti és kulturális intézmények” csak a Nigériával 1973-ban kötött egyezményben tűnnek fel, s ugyanitt a csere *tanmenetekre, tantervekre, tankönyvekre*, illetve a *pedagógiai és módszertani irodalomra* is kiterjed. A *fordítást, a kiadást és a terjesztést* felfoghatjuk mint a *kiadványcsere különös segédeszközeit*, hiszen ezek nélkül az, a nyelvi akadályok és a földrajzi távolság miatt, nem tölthetné be rendeltetésének céljait. Jellemző, hogy a kiadványcsere, a fordítás és a terjesztés rendszerint egy cikkelyben együtt van jelen, csak az 1972-es marokkói és az 1973-as nigériai egyezményben nem. Csak ritkán jelenik meg, hogy a szépirodalom fordítása mennyire preferált terület, de például 1961-ben, Ghána esetében igen. A helyes tájékoztatás elvének pozitív vetületével kapcsolatban – mellyel való visszaélés természetesen a szándékos megtévesztésre is lehetőséget adhat – a felek általában egymás rendelkezésére bocsátanak olyan *tájékoztató anyagokat*, melyek alkalmasak egymás kultúrájának bemutatására. Írott jellegük miatt ez az első csoportunk harmadik tagja.

A másik csoportba elsősorban *filmek* – az Algériával 1964-ben kötött egyezményben kifejezetten játékték- és rövidfilmek, híradók és tudományos filmek –, *képzőművészeti művek és kiállítások*, ritkábban *hanglemezek és zeneművek, rádió és televízió programok* tartoznak, és nagyon érdekes, hogy ezek nemcsak mint a csere tárgyai, hanem a rendezvényszervezés egyes formáiként is megfogalmazódhatnak. Természetesen, az esetek többségében, a két megközelítés egyszerre vagy kulturális területenként váltakozva van jelen: az előbbire példa az 1961-es és az 1971-es két ghánai

²² Mivel a műszaki-tudományos egyezmények a jelen vizsgálódáson kívül esnek, az 1988-ban kihirdetett zimbabwei műszaki-tudományos egyezményt sem vettem figyelembe.

egyezmény^{23, 24} lehet, melyekben egyaránt szerepel a filmbemutatók szervezése és a filmscere; az utóbbira pedig az 1965-ös etiópai, mely például a kiállítások szervezését és a filmcserét feltünteti, ugyanakkor a filmbemutatók szervezését és a képzőművészeti művek cseréjét – kérdés, hogy logikai alapon-e – mellőzi. A zene meglehetősen mostohán kezelt terület, jellemző, hogy mindössze nyolc kulturális egyezménybe került bele, annak ellenére, hogy az afrikai népzene egyik fontos gyökere a dzsessznek. Más kérdés, hogy a műfaj a tiltás és a tűrés határán helyezkedett el a múlt rendszerben. Az 1957-es egyiptomi egyezmény az iskolai és a laboratóriumi felszerelések exportját és importját, valamint a filmek és hanglemezek behozatalát a *vámilleték csökkentésével*, illetve a *valutabeváltás könnyítésével* segíti, az 1973-as nigériaiban pedig a felek az oktatási és dokumentumfilmek és a zenei felvételek *terjesztését*, továbbá a játékfilmek *adásvételét megkönnyítik*, tehát a csere fent tárgyalt formáinak is, hacsak néhány helyen, vannak *segítőeszközei*.

A *nem materiális csere* tárgyai *tapasztalatok, információk, eredmények és statisztikai adatok* lehetnek, melyek szorosan kötődnek a tárgyi hatály területeihez, tehát igen gyakran felsorolás vezeti be őket. Az 1967-ben Szudánnal kötött egyezmény példa erre, melyben a tájékoztató anyagok mellett egyedülállóan tűnik fel a statisztikai adatok cseréje, s ezzel kapcsolatban példálózva kutatási témákat, tankönyveket, kiadványokat, brosúrákat, kiállításokat, filmeket, valamint az oktatást, a kultúrát, a sportot, a tudományt és a sajtót, továbbá a rádiót és televíziót említi meg. A tapasztalatcsere olykor az intézmények együttműködése kapcsán, vagy a kulturális és szakmai delegációk, illetve egyének látogatásának céljaként is megfogalmazódhat, a tájékoztatáscserét pedig az 1993-as dél-afrikai egyezmény kifejezetten a *műemlékvédelemre* vonatkoztatja, mely rendelkezés jelentősége elvitathatatlan. Megjegyezzük, hogy 1980-ban Etiópia esetében, a felek „hozzájárulnak” a tapasztalatok és az információk cseréjéhez, a jog tehát itt is megkeményedhet.

V. Az egyezmények végrehajtása és formális jellemzői

Az afrikai kulturális egyezményeket jellemzi, hogy a vegyes bizottsági rendszert teljesen mellőzik, sőt, az 1957-es egyiptomi egyezményben még végrehajtási cikkely sincs. A felek (vagy illetékes szerveik, vagy meghatalmazott képviselőik) általában *munkatervet* dolgoznak ki, melyek *időbeli hatályáról* négy egyezmény nem rendelkezik, öt pedig csak „meghatározott időszakokra”, három viszont évente, tíz *kétévente*, az 1966-os tanzániai kétévente vagy a szükségnek megfelelően, kettő pedig – a '80-as évek végén – három évre határozza meg a végrehajtás részleteit.²⁵ A *végrehajtás pénzügyi vonzata* a legtöbb helyen a *munkaterv kötelező tartalma*, mellyel kapcsolatosan néhány esetben a kölcsönösség elve külön hangsúlyt kap, habár,

²³ Kulturális Együttműködési Egyezmény a Magyar Népköztársaság kormánya és a Ghanei Köztársaság Kormánya között 1961. Kihirdetve: *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye* 1962, 189–190.

²⁴ Kulturális Együttműködési Egyezmény a Magyar Népköztársaság és a Ghanei Köztársaság között 1971. Kihirdetve: *Magyar Közlöny* 1972/3, 10–11.

²⁵ A munkatervet ezen a helyen nem elemzem, a gyakorlati végrehajtás külön tanulmány tárgya lesz.

például a Nigériával kötött egyezményben 1973-ban, attól el lehet térni egyedi esetekre vonatkozó megállapodásokban, ráadásul a szóban forgó egyezmény a pénzügyi kérdéseket a munkatervektől is különválasztja. Ami a munkatervek egyéb tartalmának előírását illeti, itt-ott megjelennek a *kulturális és tudományos cserék részletei*, illetve a *végrehajtás szervezési feltételei*, ritkán pedig találunk rendelkezést arra vonatkozóan is, hogy a munkatervek eljuttatása egymáshoz diplomáciai úton történik.

Az egyezményeket általában *öt évre* kötötték meg – de főleg a kezdetben, öt esetben – és az érvényességet az időmúlás nem, csak a felmondás szakíthatta meg. Ugyanakkor nemcsak a határozatlan időre van példa, hanem az öt évnél rövidebb időtartamra is, mert az egyezmények öt esetben csak négy, három vagy két évre szólnak, közülük az 1979-es angolait kötötték a legrövidebb időszakra.²⁶ Igen lényeges azonban, hogy mindez csak az *alapidőtartam*, hiszen az esetek többségében általános az időbeli hatály *meghosszabbodásának az automatizmusa*, s e tekintetben az egyezményeket feloszthatjuk három csoportra. Az első csoportot az a három egyezmény alkotja, melyek hallgatólagosan csak egyszeri öt, vagy három évre hosszabbodnak. A második csoportba tartozik az egyezmények zöme, melyek időbeli hatálya folyamatosan öt-öt évvel, ritkábban egy-egy évvel nyúlik meg, így lényegében a felmondásig maradnak érvényben. A harmadik csoportot az a két egyezmény jelenti, melyek a hallgatólagos meghosszabbodást igen, viszont annak időtartamát nem jelölik, így mindkettő határozatlan idejűvé válik. Kifejezetten érdekes a '70-es évek első fele, amikor négy egyezményben az időbeli hatály automatikusan sem hosszabbodik meg, hanem azon túl, hogy a hosszított hatály időtartamában a felek megállapodnak – három ilyen eset van, például az 1973-as felső-voltai egyezmény²⁷ is – a felmondás szabályait alkalmaznák a hosszabbítást tekintve, anélkül azonban, hogy magára a felmondásra tartalmazzanak rendelkezéseket. Érdekes még az 1974-ben Sierra-Leone-vel kötött egyezmény²⁸ is, mely az egyszeri öt éves hosszabbítást ugyan lehetővé teszi, viszont a hozzá kapcsolódó eljárással már nem foglalkozik.

Ami a *felmondás* szabályait illeti, azt bármelyik fél, rendszerint hat hónappal a lejárattal előtti, írásban bejelentheti. A felmondási idő azonban három esetben egy év, négy esetben pedig csak három hónap, a határozatlan időre kötött egyezményeknél a lejárattal előtti bejelentés természetesen nem értelmezhető kategória. Ritkán, de előfordul, hogy nincs rögzítve az írott forma, kérdés, hogy ez például Szomáliánál 1975-ben a bizalom jele vagy csak jogalkotási hiba. Mindenesetre tény, hogy három egyezmény szerint elég az értesítés is, viszont az 1981-es bénini²⁹ és az 1993-as dél-afrikai – az utób-

²⁶ A nigériai fél eredetileg három évet javasolt az öt helyett, a négy év ennek a kompromisszumnak az eredménye: MOL XIX-J-1-j, 81. d., 001032/1971.

²⁷ Kulturális és tudományos együttműködési egyezmény a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Felső-Voltai Köztársaság kormánya között 1973. A Külügyminisztérium belső regisztrációs száma: FELV-003/0/A. A minisztertanácsi előterjesztés: MOL XIX-J-1-j, 44. d., 00592/1973.

²⁸ Kulturális és tudományos együttműködési egyezmény a Magyar Népköztársaság és a Sierra-Leonei Köztársaság között 1974. Kihirdetve: *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye* 1984, 787–788.

²⁹ Accord de coopération culturelle et scientifique entre le Gouvernement de la République Populaire Hongroise et le Gouvernement de la République Populaire du Bénin 1981. Csak francia nyelven. A Külügyminisztérium belső regisztrációs száma: BENI-003/0/A.

bi az írásos forma mellett – a diplomáciai utat is kiköti. Csak nagyon ritkán találunk szabályokat az egyezmény *megváltoztatására* vonatkozóan, s akkor is csak annyit, hogy a javaslatok megtárgyalására rendelkezésre álló idő hat hónap.

A *hatálybalépés* általában a *ratifikációs okmányok kicserélésekor* (megerősítésről vagy jóváhagyásról szóló jegyzékváltáskor) történik meg, bár ez alól vannak kivételek. Négy egyezmény ugyanis az *aláírásakor* lépett hatályba, három pedig a hatálybalépését a rendelkezéseinek alkalmazásától igencsak problémásan elválasztja, azzal, hogy az előbbinek a napja a felek jóváhagyásról szóló diplomáciai jegyzékváltása, az utóbbinak viszont az egyezmény aláírása. Kérdés, hogy értelmezhető-e egyféle visszaható hatályként ez, s hogy mennyire tekinthető a rendszerváltást megelőző belpolitikai viszonyok visszatükröződésének, ahol az államszervek által letárgyalt egyezmények tekintetében, a jóváhagyás megtagadása gyakorlatilag fel sem merülhetett. Az 1986-os zimbabwei egyezmény azzal próbálja áthidalni a helyzetet, hogy az aláírástól ideiglenes, a jóváhagyásról szóló jegyzékváltástól viszont végleges hatályt állapít meg. Végül, a mai alkotmányjog szempontjából megnyugtató megoldást az 1993-as dél-afrikai egyezmény rögzíti, azzal, hogy a hatálybalépés időpontját az utolsóként ratifikáló fél keltezésére helyezi. Ami a módosítások hatálybaléptetését illeti, az erre vonatkozó szabályokat az egyezmények mellőzik, a kivételt csak az 1971-es kongói egyezmény³⁰ jelenti, mely az esetleges módosítások hatálybalépését az aláíró kormány jóváhagyásának időpontjára teszi. Jellemzően nincs meghatározva a ratifikáció határideje és a ratifikációs okmányok kicserélésének helye sem, az alól csak 1966-ban, Tanzánia kivétel (Dar es Salaam).

Az egyezmények *két hivatalos példányban* készültek, az egyik a magyar, a másik a vele szerződő fél részére. Az aláírásra került tisztázat készítőjét valószínűleg a nyelvek száma tévesztette meg (magyar, szomáli, angol), amikor három példányt tüntetett fel Szomália esetében, 1975-ben.³¹ Az egyezmények közül *kilenc egynyelvű* angol vagy francia, nagyjából fele-fele arányban; *tizenkettő kétnyelvű*, többségében magyar–angol és magyar–francia, de előfordul közöttük magyar–portugál és magyar–arab. Mindössze *öt* egyezmény készült *három nyelven*, a magyar után a második nyelv a szomáli, az afrikánsz, de az esetek többségében az arab; a harmadik pedig az angol, Algériát kivéve, ahol a francia. Igen érdekes az *eltérő értelmezés* eshetőségét tekintve, hogy csak a háromnyelvű egyezmények teszik irányadóvá az angol vagy a francia nyelvet, a szomáliai kivételével. A kétnyelvű egyezmények nem rendelkeznek erről még annak ellenére sem, hogy a magyar mellett mindig egy világnyelven készítették el ezeket, melynek az egyik oka lehet, hogy a nyelvek alárendelése megsérthetné a felek közötti egyenlőséget, az esetleges vitát eleve az egyik fél javára eldöntve. Mindössze két egyezmény szabályozza azt az esetet, amikor a *véleménykülönbségnek nem nyelvi jellegű az eredete*, ilyenkor kötelező a diplomáciai út és a tárgyalási mód igénybevétele.

³⁰ Kulturális és tudományos együttműködési egyezmény a Magyar Népköztársaság és a Kongói Népi Köztársaság Kormánya között 1971. A Külügyminisztérium belső regisztrációs száma: KONG-005/0/V.

³¹ Az elírásoktól sajnos sem a magyar, sem az idegen nyelvű változatok nem mentesek: a nigériai egyezményben például „methodical” (módszeres) szerepel a ‘methodological’ (módszertani) helyett.

Csak tíz egyezményből tudjuk meg az *aláírók rangjait*, mert ha a preambulumok olykor meghatalmazást tartalmaznak is, a nevek mellett a rangokat nem tüntetik fel mindig, ugyanúgy, ahogy azok gyakran az aláírásokat sem kísérik. Jól látható azonban így is, hogy egy kulturális egyezményt számtalan pozícióból lehet aláírni: elég a magyar részről a miniszterelnök-helyettest, a külügyminisztert, a külügyminiszter-helyettest, a művelődésügyi miniszter első helyettesét, a Kulturális Kapcsolatok Intézete vagy az Országos Tervhivatal elnökhelyettesét és a magyar nagykövetet említeni; a külföldi részről pedig a kormányelnöki teendőkkel ideiglenesen megbízott igazságügy-miniszterre, a külügyminiszterre, az ügyvivő külügyminiszterre, a külügyi államtitkára, a külügyminisztérium kulturális főosztályának vezetőjére, a külügyminisztérium főtitkárára, az oktatási és nevelésügyi, vagy az oktatási és kulturális miniszterre, a népművelésügyi miniszterre és Mozambik esetében a kesudió-ügyi államtitkára utalni.³²

VI. Zárógondolatok

Noha a fentiekben részletesen ismertettük az *afrikai kulturális blankettát*, annak szerepét és helyét valószínűleg tévesen ítélnénk meg, *mielőtt Magyarország kulturális egyezményeinek feldolgozása még nem történik minden kontinensre*. Mindazonáltal a kellő óvatosság mellett, felhívjuk a figyelmet néhány jellegzetességre, melyek a kutatások további irányát illetően meghatározók lehetnek.

A tanulmány azt a célkitűzését, hogy történeti fejlődést mutat be, nem teljesíthette, mivel *történeti fejlődés alig mutatható ki az afrikai egyezményekben*. 1957-re a kulturális blanketta lényegében készen volt, s annak változásai 1993-ig, a fő elemeket tekintve, szinte elhanyagolható. A kérdés akként merül fel, s ezt nyomban Magyarország legelső, európai államokkal kötött kulturális egyezményeire tesszük fel, hogy a blanketta átvétele a nemzetközi gyakorlatból mikor és milyen séma alapján történt meg, ehhez viszont az 1945 előtti kulturális egyezmények és azok előkészítő anyagainak vizsgálata szükséges. A történeti fejlődés hiányát még inkább erősíti az, hogy az afrikai egyezményekben 1957 után is csak 'villanások' vannak, Algériánál például megjelenik a szerzői jog oltalma, ám a későbbiekben annak már nincs nyoma. Részletességét tekintve az egyiptomi, a szudáni, az algériai és a dél-afrikai egyezmény emelkedik ki, ezek – történeti szempontból – kétségkívül a magyar–afrikai kulturális kapcsolatok oszlopai.

A magyar–afrikai egyezményeket azonban *nemcsak időbeli, hanem térbeli statikusság* is jellemzi, abban az értelemben, hogy az egyes régiókat illetően – szemben például Amerikával – markáns különbségek nem mutathatók ki. Noha szerződéspárok és -csoportok vannak, mivel az egyezmények olykor a szerkezetben és a megfogalmazásban egyaránt rokon vonásokat hordoznak, azok egymáshoz akkor is inkább időben, mintsem térben kapcsolódnak. (Például: Egyiptom 1957; Guinea 1960; Zimbabwe 1986; Kenya 1987.)

Végül rámutatunk egy rendszerezéssel kapcsolatos *kérdésre* is, mely az afrikai egyezményekről ismét távolabbra visz. Mégis, a magyar kulturális blanketta felépítését illetően

³² Tudományos és kulturális együttműködési egyezmény a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Mozambiki Népi Köztársaság Kormánya között 1980. Kihirdetve: *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye*, 1981, 296–297.

érdemes rajta elgondolkodni. Nevezetesen, hogy *a kulturális egyezmények a jogokat a tárgyi hatály területeihez, vagy az alapelvek megvalósításának eszközeihez csoportosítsák-e*, úgy, ahogy erre a jelen tanulmány is kísérletet tett. Természetesen, egyik megoldás sem problémamentes: az előző azért, mert a tárgyi hatály minden egyes területén az eszközök újra és újra felsorolása elkerülhetetlen, ami felesleges terjengősséghez vezetne; az utóbbi pedig azért, mert a fent felvázolt rendszerben bizonyos jogok csak mint 'segédeszközök' értelmezhetőek, holott, például az ösztöndíjak adományozásának és a filmek cseréjének jogi szempontból azonos a jelentősége. Tehát nem véletlen, hogy maguk az *egyezmények* is *vegyes rendszert követnek*, s minél előrébb haladnak az anyagi jogi rendelkezésekben, az eszközökről annál inkább áttevéődik a hangsúly a konkrét területekre. Talán helyesen is történik mindez, legalábbis jobb megoldást nem lehetne javasolni ezen a helyen sem.

VII. Függelék³³

<i>Szerződő fél</i>	<i>Aláírás időpontja</i>	<i>Kihirdető jogszabály</i>	<i>Szerződés jellege</i>	<i>Szöveg forrása</i>	<i>ENSZ iktatószám</i>
Egyiptom	1957. IX. 05.	-	K	KÜM	-
Guinea	1960. I. 12.	1961. 5. tvr.	K	TRHGy	7505
Ghána	1961. IV. 27.	1962. 20. tvr.	K	TRHGy	6322
Mali	1962. XII. 09.	-	K	KÜM	-
Dahomey	1962. XII. 09.	-	K	MOL	-
Algéria	1964. V. 25.	-	KT	KÜM	-
Etiópia	1965. V. 25.	1966. 28. tvr.	KTO	TRHGy	8377
Tanzánia	1966. II. 15.	1966. 32. tvr.	KT	TRHGy	-
Tunézia	1966. V. 25.	1967. 1. tvr.	KT	TRHGy	-
Szudán	1967/9?. X. 14.	1970. 5. tvr.	KT	TRHGy	-
Ghána	1971. VI. 08.	1972. 1. tvr.	K	TRHGy	12776
Kongó (NK)	1971. XII. 13.	-	KT	KÜM	-
Marokkó	1972. III. 07.	-	KT	KÜM	-
Felső Volta	1973. IV. 20.	-	KT	KÜM	-
Nigéria	1973. XI. 15.	-	KT	KÜM	-
Sierra Leone	1974. VIII. 02.	1984/10. NSz.	KT	TRHGy	-
Szomália	1975. X. 30.	-	K	KÜM	-
Líbia	1978. III. 16.	1982. 2. tvr.	K	TRHGy	-
Angola	1979. V. 25.	1985/6. NSz.	KT	TRHGy	-
Etiópia	1980. IX. 17.	34/1981. (IX. 25.) MT	KTO	TRHGy	-
Mozambik	1980. IX. 24.	59/1981. (XI. 26.) MT	TK	TRHGy	-
Zambia	1980. IX. 25.	1983/4. NSz.	K	TRHGy	-
Bénin	1981. III. 19.	-	KT	KÜM	-
Zimbabwe	1986. VI. 19.	-	TK	KÜM	-
Kenya	1987. VIII. 25.	-	TK	KÜM	-
Dél-Afrika	1993. II. 19.	-	K	KÜM	-

³³ Rövidítésjegyzék: NK = népi köztársaság; tvr. = törvényerejű rendelet, NSz. = nemzetközi szerződés, MT = minisztertanácsi rendelet; K = kulturális, KT = kulturális, tudományos, KTO = kulturális, tudományos és oktatási, TK = tudományos, kulturális; KÜM = Külügyminisztérium, TRHGy = Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye, MOL = Magyar Országos Levéltár; ENSZ 'Treaty Series' adatbázis: <http://treaties.un.org>

